

ISBN: 978-625-7014-46-5

© 2018 Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A.Ş.

Ketebe Yayınları: 256

Felsefe

Editör

Dilârâ Yabul İşleyen

Kapak

Harun Tan

Düzeltili

Cihan Aldık

Mizanpaj

Nilgün Sönmez

1. BASKI

Mart 2020
İstanbul

ketebe.com

Ketebe Yayınları

Sertifika No. 34989

Maltepe Mahallesi Fetih

Caddesi No: 6 Dk: 2

Topkapı 34010 İstanbul

Tel: 212.612 29 30

e-mail: ketebe@ketebe.com

Baskı ve Cilt

Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.

Cihangir Mah. Güvercin Cad.

No: 3/1 Baha İş Merkezi A Blok

Kat: 2 34310 Haramidere -

Avcılar / İstanbul Sertifika No: 44452

Tel: 212.412 17 00

İslâm Dünyasında Felsefî Düşüncenin Serüveni

- Üçüncü Cilt -

ĞULÂM HÜSEYİN İBRÂHİMÎ DÎNÂNÎ

TÜRKÇESİ
TAHİR ULUÇ

KETEBE

Ğulámhüseyin İbráhímî Dînânî

1345/1966 yılında Kum medreselerinin başkanı olan Tabâtabâî vefat ettiğinde, bu sırada 32 yaşında olan Dînânî kendisinin ifadesiyle “çeşitli sebepler”le Tahran’a gitti ve Tahran Üniversitesi, Felsefe Bölümü’nde lisans eğitimine başladı. Lisans, yüksek lisans ve doktoraşından oluşan eğitimini 1352/1973 yılında tamamladı. Bu yedi yıllık eğitim sürecinde geçimini sağlamak için Tahran’da Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı liselerde felsefe ve dinî ilimler öğretmenliği yaptı.

1352/1973 yılında 39 yaşında doktorasını bitirdikten sonra Meşhed’deki Firdevsî Üniversitesi’ne İslam felsefesi hocası olarak intisap etti. 1353/1974 yılında evlendi ve sonraki yıllarda bu evlilikten iki kız çocuğu oldu. Firdevsî Üniversitesi’ndeki 10 yıllık hocalığının ardından 1362/1983 yılında Tahran Üniversitesi, Felsefe Bölümü’ne geçti; bu kurumda yaklaşık 25 yıl hocalık yaptıktan sonra 1387/2008 yılında 74 yaşında resmî olarak emekli oldu.

Bu iki üniversitenin kadrolu hocası olarak çalışmış olmakla birlikte İran’ın pek çok üniversitesinde dersler vermiştir. 2019 yılı itibarıyla 85 yaşına ulaşmış olan düşünür emekliliğinden sonra da çeşitli üniversite ve derneklerdeki felsefe derslerini sürdürmektedir. Yazar İran’da ve İran dışında pek çok ilmi toplantıda tebliğler sunmuş; haftalık televizyon programlarına konuk olmuştur.

İran’ın yaşayan en saygın ilim ve düşünce adamlarından biri olan Dînânî, ülkenin pek çok önemli ilmi-felsefî kurumuna üyedir. Büyük İslam Ansiklopedisi Merkezi Yüksek İlmî Heyeti üyeliği, İran Felsefe ve Hikmet Enstitüsü Üyeliği ve İran Bilimler Akademisi daimî üyeliği bunlardan bazılarıdır.

Yazarın yirminin üzerinde kitabı, otuzun üzerinde makalesi, onlarca tebliği ve yayınlanmış röportajı vardır. Kendisi ve felsefî düşünceleri hakkında daha sağlığındayken on kadar kitap düzeyinde araştırma ve çalışma yapılmıştır.

Prof. Dr. Tahir Uluç

Aslen Adıyaman’ın Besni ilçesinden bir ailenin çocuğu olarak 1977 yılında Adana’nın Ceyhan ilçesinde doğdu. 1994 yılında Ceyhan İmam-Hatip Lisesi’nden, 1999 yılında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. Aynı yıl Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı’nda başladığı yüksek lisansını 2001 yılında *Tasavvuf Geleneğinde Hırka Giymek ve Giydirmek* adlı teziyle tamamladı. 1999 yılında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Tasavvuf Anabilim Dalı’na araştırma görevlisi olarak atandı. 2001 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı İslam Felsefesi Bilim Dalı’nda başladığı doktorasını, 2005 yılında *İbn Arabî’de Mistik Sembolizm* adlı teziyle tamamladı. 2011 yılında *Sühreverdi’nin İbn Sinâ Eleştirisi* adlı çalışmasıyla doçent oldu. 2010 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü İslam Felsefesi Anabilim Dalı’na yardımcı doçent, 2012 yılında doçent, 2017’de profesör olarak atandı. Hâlen bu kurumda görevini sürdürmektedir.

Ekim 2002-Haziran 2003 tarihleri arasında TÜBA-BDBP (Türkiye Bilimler Akademisi Bütünleştirilmiş Burs Programı) ile Amerika Birleşik Devletleri’nde, Hartford Seminary’de doktora tez konusu ile ilgili araştırmalarda bulundu. Kasım 2007-Ocak 2008 tarihleri arasında Ceyhan Belediyesi’nin ve İran Hükümeti’nin desteği ile Tahran’daki İmam Sadık Üniversitesi ve Tahran Üniversitesi’nde Farsça çalıştı ve İslam felsefesi ile ilgili araştırmalarda bulundu. 2010 yılında doktora sonrası YÖK araştırma bursu ile 3 ay süreyle Amerika Birleşik Devletleri’nde, Indiana Üniversitesi’nde alanyla ilgili araştırmalarda bulundu.

Arapça, Farsça ve İngilizceden Türkçeye ve yine Arapça ve Türkçeden İngilizceye 40’a yakın kitap çevirisi, ulusal ve uluslararası bilimsel dergilerde yayınlanmış çok sayıda Türkçe ve İngilizce makaleleri, yine Türkçe, Arapça, ve İngilizce kitap ve kitap bölümleri vardır. Başlıca Türkçe eserleri şunlardır: *İmâm Mâturîdî’nin Âlemin Ontolojik Yapısı Hakkında Filozofları Eleştirisi*, *Sühreverdi’nin İbn Sinâ Eleştirisi*, *İbn Arabî’de Sembolizm*.

Yazar, evli ve iki çocuk sahibidir.

İÇİNDEKİLER

1. İslâm Felsefesinin Mahiyeti.....	7
2. İslâm Felsefesi Akıl ve Dini Uzlaştırmakta Başarılı Olmuş mudur?.....	29
3. Sadrül müteellihîn Şîrâzî Ve İslâm Felsefesinde Temel Oluşturmak.....	43
4. Varlık ve Huzûr/Hazır Bulunma.....	63
5. Düşünce ve Varlık.....	81
6. Işık veya Varlık.....	95
7. Varlığın Asıl Olduğuna Dair Deliller.....	113
8. Varlık ve Bireyleşme.....	127
9. Bireysellik Ve “Ben” Zamirinin Mercii/Göndergesi.....	139
10. Varlıkta Çok Mertebelilik.....	159
11. Akıl ve Nakil.....	171
12. Tevilin Temeli ve Etkileri.....	199
13. Molla Sadrâ'nın Şerh-i Usul-İ Kâfî'si ve Meclisî'nin Bihâru'l-Envâr'ı.....	225
14. Sadrül müteellihîn Şîrâzî'den Kadı Sa'îd Kummi'ye.....	249
15. Şeyh Ahmed İhsâî'nin İmâm Fahreddîn Râzî'nin Rolüne Soyunması.....	267
16. İhsâî'nin Düşüncelerinin Hâcc Seyyid Kâzım Rüşti'de Yansımaları.....	287
17. Tefkîk Ekolü.....	305
<i>Bibliyografya</i>	333
<i>Terimler İndeksi</i>	337
<i>Özel İsimler İndeksi</i>	340
<i>Kitap ve Risaleler İndeksi</i>	343
<i>Fırka ve Mezhep İsimleri İndeksi</i>	345

1

İSLÂM FELSEFESİNİN MAHİYETİ

Pek çok filozof varlık âlemini bilmenin imkânı hakkında tereddüt etmeyi doğru bulmaz ve bu varsayım temelinde hakikati keşfetme yolunda ellerinden gelen gayreti gösterirler. Bilginin imkânından bahsedilirken, bilginin imkânsızlığının varsayılması da gündeme getirilebilir ve araştırılabilir. Bu varsayımın bir tür şüphecilik ile ele alınması Sofistler tarafından eski dönemlerde başlatılmıştır, ancak bugün de bilginin imkânsızlığı varsayımı çeşitli şekillerde ve yeni bir formda ortaya çıkmış ve pek çok düşünür bu konuyu tartışmıştır.

Biz burada epistemoloji ile ilgili meseleleri ele almayacağız. Ancak şu kadarını belirtelim ki insan bilginin imkânına inanmazsa, bilginin imkânsızlığından dahi bahsedemez, zira bilginin imkânsızlığı hükmünün kendisi bir tür bilgidir.

Felsefî bilgi, bilimlerden elde edilen bilgidir ve başka her türlü bilgidir farklıdır. Diğer bilimlerin “konusu” ve meselelerinin mihveri olan şey, felsefede “mesele” olarak gündeme getirilir. Dolayısıyla bilimlerin felsefeden farkı, bilimlerin kendi aralarındaki fark türünden bir fark değildir. Bilimlerin birbirlerinden farklılığı ile felsefî bilginin bilimsel bilgidir farkının hangi esasa dayandığı meselesi daima tartışma konusu olmuştur. Bazılarına göre bilimlerin farklılığı konularının farklılığına dayandırılabilir. Bir grup düşünür bir başka teori ortaya atmış ve demiştir ki: “Amaçların ve itkilerin farklılığı bilimler arasındaki

farklılığın sebebidir. Elbette bir üçüncü nazariye daha vardır ve bu nazariye bilimler arasındaki farklılığı yöntem ve metot farklılığı ile açıklayıp temellendirir.

Bu konuda ne söylenirse söylenir, bir gerçek inkâr edilemez: Felsefe, bilimlerle arasındaki farkı korumakla beraber hayat sahnesinden uzakta kalmamış, bilakis düşünce ve kültür alanında varlığını göstermiştir. İnsan düşüncesiz ve kültürsüz olduğunda, insanî hayattan mahrumdur; düşünce ve kültür ise bir tür felsefe olmadan var olamaz.

Felsefenin kökeni hakkında çok söz söylenmiştir. Bu konudaki yaygın görüşlerden biri felsefenin kaynağının “hayret” ve “şaşıрма” olduğudur. Elbette Stoacı filozoflar bu görüşe karşıdır ve bir filozofun aklın rehberliğinde, evrendeki olaylardan razı şekilde ve tabiatla uyum içinde yaşadığını söylerler. Stoacı filozoflar kendi düşüncelerini sloganik bir cümleyle ifade ederler: “Hiçbir şeye şaşırmamalı ve hayrete düşülmemelidir.”¹

Felsefenin kökeni hakkında görüş ayrılığı bulunduğu gibi, tanımı hakkında da farklı pek çok inanç ve görüşle karşılaşırız. Bazılarına göre “felsefe esasen ölüm meselesi karşısında verilen cevaptır.” Bu kişilere göre felsefe ölüm hakkında derin düşünmekten başka bir şey değildir. Bu grup karşısında, başkaları da felsefede hayatın derin bir şekilde araştırıldığını düşünürler. Bu kişilere göre araştırılmamış bir hayat yaşanmaya değmez. Bu düşünce temelinde felsefi düşünceler büyük ve güçlü olarak tanımlanır. Bu görüş taraftarları felsefi düşüncelerin hiçbir şekilde basit olduğu sanılmamalıdır, zira bu düşünceler –dolaylı şekilde de olsa– çok büyük olabilir.

İslâm filozoflarının da ilgisini çekmiş meşhur felsefe tanımlarından biri şudur: “Felsefe insanın gücü yettiğince varlıkların hakikatlerini nasılsalar öylece bilmektir.”

Bazı İslâm filozoflarının da dikkatini çekmiş bir diğer tanımı felsefe kitaplarında görürüz. Bu tanımda felsefe “Tanrı’ya benzemek” olarak isimlendirilir.

Görüldüğü gibi, felsefeyi tanımlamada ve gerçek mahiyetini ortaya koymada ihtilaf edilmiştir. Bütün düşünür ve filozofların kabul edeceği, efradını câmi ve ayyarını mâni bir tanım yapmak kolay değildir. Aynı zamanda şu husus göz ardı edilmemelidir: Felsefenin hakikati hakkında dile getirilen düşünceler bir şekilde akıl ve istidlalî düşünce ile bağlantılıdır; bu da zikredilen bütün tanımların ortak yönü olarak görülebilir. Felsefenin Tanrı’ya benzemek olduğunu söyleyen kimseler, felsefede akıl ve burhanın esaslı rolünün farkındadırlar, ancak şunun da farkındadırlar: Akıl daimi faaliyetinde kendinden yukarı ve büyük bir şey düşünürse, zorunlu olarak o şey “Tanrı” olacaktır, zira mümkünler

1 Jean Brun, *Felsefe-i Revâkî*, Farsçaya çev. Ebû'l-Kâsım Pürhüseynî, İntişârât-ı Simurg, Tahrân 1362, s. 164.

âlemi sahnesinde akıldan daha üstün ve yüksek bir varlık düşünülemez.

Diğer taraftan akıl yüce ve ulu olan Hakk'ın Zat'ını idrak etmenin ve bilmenin imkânsız olduğunu gayet iyi bilir. Buna göre akıl, zatını idrak edemediği bir şeyi düşünür. Aynı akıl âlemin idraki konusunda ise kendini güçsüz ve yetersiz görmez ve tıpkı bir ayna gibi âlemin sureti kendine yansır. Akılda görünüp ortaya çıkan âlem, somut âleme benzeyen aklı bir âlemdir. Buna göre insanın felsefenin gücüyle, somut âleme benzeyen bir aklı âleme dönüştüğü söylenebilir.

Filozofun somut âleme benzeyen bir aklı âlemi olduğu söylendiğinde kastedilen, felsefi bilgide hatanın olmayacağı değildir. Zira insan daima hata edebilir ve düşünceleri ne kadar derin ve aşkın olursa, hataları da o kadar derin ve korkunç olabilir. Ancak ilginç olan, insanın düşünce aracılığıyla kendi hatasının peşine düşebilmesi ve ondan uzaklaşabilmesidir.

Buna göre hatanın peşine düşmek ve ondan uzaklaşmak da düşünme ve delil getirme yoluyla gerçekleşir. Bir başka deyişle, düşüncedeki hata yine düşünme ve akletme yoluyla ortaya çıkarılabilir ve ondan uzaklaşmak da düşüncenin yardımıyla mümkün olur. Aklın düşüncenin hatasının peşine düşme gücüne sahip olduğunu kabul edecek olursak, aklın kendi sınırlılık ölçüsünü bildiği de kolaylıkla kabul edilebilir.

Bu anlatılanlar ışığında, filozofun akıl ve istidlal temelinde evrene bakan bir kimse olarak bilmediği şeye nispetle basit cahil/yalın bilgisiz olduğu söylenebilir. Basit cahil, bir şeyi bilmezse, bilmediğinin farkında olan kimseye denir. Buna karşılık cehl-i mürekkeb/bileşik bilgisizlikte kişi bir şeyi bilmez, aynı zamanda bilmediğini de bilmez.

Basit bilgisizlik insanın tekamülüne engel olmadığı gibi, ilerlemenin ve tekamülün temelidir. Bazı büyük bilgiler şöyle demiştir: “İnsanın idrakinin sonu, varlığı idrak edemeyeceğini idrak etmesidir.” İnsanın varlığı idrak edemeyeceğini idrak etmesi ise sadece fikrî gayret ve çaba aracılığıyla mümkün olur. Hiçbir çabada bulunmaksızın, insanın hakikati idrak edemeyeceğinden bahseden kimseler bir tür körükörüne taklit kapanına kısılmıştır ve papağan gibi sadece kelimeleri tekrar etmektedir.

İnsan aklını ve düşüncesini çalıştırmadan düşüncenin sınırlılığında nasıl bahseder? Sadece düşünme sorumluluğunun ağır yükünden sıyrılmak isteyen kimseler bu şekilde konuşurlar. Düşünce âlemi ile meşguliyeti ve ilgisi olan kimseler düşünme sorumluluğunun ağırlığının çok zor ve yıpratıcı olduğunu ve pek az kimsenin onu taşıyabileceğini iyi bilirler.

Düşünme yolunun karşısında duran ve felsefi düşünceyi mahkum eden kimseler bazı dinî metinlerin zâhirine tutunmaya çalışırlar ve onu kendi görüşlerine siper edinirler. Bu kişilerin dine ve ilahî bilgilere yönelik bakışları öylesine